

Klemen Fele

Dvosmiselnost svobodne izbire

Svoboda in izbira sta problematični prav zaradi časa. Strogo vzeto je možno govoriti in pisati samo o dveh časih: o absolutni preteklosti in o pretekli sedanjosti. V absolutno preteklost spadajo dejstva, izvršena dejanja, misli, spomini, a tudi želje, namere in upanja, ki se niso udejanili, pa bi se lahko. Zaradi same narave časa kot neprekinjenega toka imamo v govorici in pisavi, ki se nanašata na sedanjost, vedno opravka z nečim minulim, bivšim. Ko torej hočemo biti času primerni, sodobni, zdajšnji, čas odteka, govorimo in pišemo pa vselej o nečem preteklem. Opisani zdaj se je časovno pomaknil v preteklo sedanjost. Človeška ustvarjalnost se seveda obrača tudi k možnemu in prihodnjemu, ki sta neizogibno zadolžena s preteklim. Prav z opisi možnega se lažje odločamo, kam naj gremo, kaj naj storimo, kaj lahko upamo. Časenje časa omeji svobodo izbire, ki pomeni odločanje med že vnaprej določenim. Izbira je vpeta v preteklo in se s preteklim odpira možnemu in prihodnjemu. Tu nekje najbrž lahko najdemo mesto tudi umetnosti in literaturi, če ustvarjalnost skrajno poenostavimo in približamo tistemu zgolj koristnemu, uporabnemu, pristoječemu in vsakdanjemu, torej vidiku naslovnika, bralca, gledalca, poslušalca, morda celo politika. Kdo bi si danes še upal zapisati, da je pisanje smisel in cilj njegovega življenja ali da zapisano sili človeka k resnici, svobodi, lepoti ali vsaj k sumljivemu bralnemu užitku, morda celo nasladi, skromni zadostitvi po spoznavanju novega, še ne videnega, usodnega ali pa čisto banalnega, vsakdanjega, mogoče nepotrebne in namenjenega zgolj samemu sebi.

Pred sto leti si nihče ne bi mogel zamisliti sveta, kot ga živimo danes. Ljudje, ki so se vanj rodili, so sprostili neverjetno količino lastne ustvarjalnosti v želji spreminjati, izboljšati svet. Za njimi so ostala tako pogorišča kot miselni spomeniki, ki nam pomagajo razumeti svet, sebe in druge. Še nikoli ni bilo toliko piscev, knjig in bralcev kot danes. Seveda zgolj

količina besedil ne pomeni tudi moči oblikovati življenja sodobnikov, kaj šele prihodnjih ljudi. S pogledom nazaj se včasih iz množice zaslišijo glasovi, ki so vplivali in celo utemeljili to, kako vidimo svet. Iz sebe so zasnovali filozofijo, umetnost, literaturo in skozi lastno ustvarjalnost gradili nove svetove, ki so nazaj potrdili njihov čas in njih same, nam pa odprli nepredstavljljive miselne krajine. Za njimi je ostal preplet, ki upraviči življenje, posvečeno misli in pisavi. V pisavi razkriva mišljenje, ki se je oblikovalo v literaturo, dovršilo v filozofijo in potem nazaj vplivalo na življenje. Ko govorimo o njih, jim sami posojamo glas. Dva taka glasova pripadata ženskama, ki sta se zapisali literaturi in filozofiji. V času, ko sta bili rojeni, je nedvomno veljalo, da ustvarjalna ženska nima niti svoje sobe, kot je nekoliko pozneje pisala Virginia Woolf v *Lastni sobi* (1929). Soočili bomo torej dva duha, ki jima je uspelo, ne le najti svojo sobo, ampak tudi zunanji svet pojmovno opremiti, literarno obogatiti in razkriti zagate, ki zadevajo slehernika.

Prva je zbežala iz Sovjetske zveze, se naselila v Ameriki, med drugim je pisala drame, filmski scenarij in romane (njihova skupna naklada že presega nekaj desetih milijonov izvodov, na ameriških lestvicah knjig vseh časov so spet uvrščeni zelo, zelo visoko) ter tudi v njih ustvarila filozofijo, imenovano objektivizem, ki od posameznika terja, da življenje vzame v svoje roke. Zagovarjala je šibko državo, prosti trg in kapitalizem. Vplivala je na ameriške libertarce, neoliberalce ter tudi na konservativce. Lahko ji pripišemo težnjo skrajnega individualizma, ona ga imenuje egoizem, in to v pozitivnem smislu, saj ga pojmuje kot rabo razuma. S pisanjem je v svoj krog privabila ljudi, ki so okrog nje zgradili kult. Ta še danes živi v obliki več inštitutov in revij. Temu kultu je v mladih letih pripadal in ponotranjil njegove ideje poznejši dolgoletni direktor Ameriške centralne banke (FED) Alan Greenspan, ki je skoraj dvajset let (1987–2006) z dolarsko politiko “reguliral” svetovno gospodarstvo. Njena romana lahko šele zadnja leta beremo tudi v slovenščini, manjka pa prevod njenega najpomembnejšega, najdaljšega dela. Starša sta ji dala ime Alisa Zinovjevna Rosenbaum (1905–1982), okrog leta 1925 ga je spremenila v Ayn Rand. Ayn naj bi po finsko pomenilo oko.

Druga je rojena v Franciji, velja za prvo eksistencialistko in utemeljiteljico sodobnega feminizma. Tako v romanih kot filozofskih delih obravnava ženske situacije od rojstva do smrti, ki so pogojene biološko, ekonomsko, zgodovinsko in družbeno. Zagovarjala je avtentično življenje, svobodo, emancipacijo. Pogoj za osvoboditev ženske je kolektivni boj, ki prinaša svobodo in srečo tako ženskam kot moškim. Eksistencializem, ki ga je razvijala skupaj s Sartrom, je kot modna misel dosegel vrhunec že v petdesetih letih preteklega stoletja. Sledi je pustil mnogo tudi v naši

literarni krajini. Za razliko od prve je prav v kapitalizmu in meščanstvu videla svojega nasprotnika. Iz francoskega jezika je moč njene pisave segla praktično povsod. Gre seveda za Simone de Beauvoir (1908–1986), ki je od prijatelja Herbauta zaradi delavnosti dobila psevdonim Castor (Bober).

Ocena kapitalizma kot danes prevladujočega in seveda že vprašljivega modela globalne ureditve je pri teh dveh avtoricah izključujoča. Ena je za, druga je proti. Med očesom in bobrom torej ni sporazuma. Kot vselej pa se iz razlike, ki je utemeljena v življenjski izkušnji, filozofiji in literaturi, razkriva tudi vrsta podobnosti in celo skladnosti. Razlika je torej tista, ki paradoksalno proizvede enakost. Pokazati bomo skušali, kako iz življenja nastaja misel, ki oblikuje njuno literaturo in filozofijo. Objektivizem in eksistencializem imata skupno časovno izhodišče, miselna in družbena ozadja, pa tudi idejo, da lahko človek samega sebe ustvarja in tako tudi spreminja. Zato bomo najprej primerjali nekaj biografskih potez, se dotaknili izbranih filozofskih tez ter se v njihovih romanih osredotočili na konstitucijo nekaterih ženskih likov. Šele potem bo čas, da ju zares soočimo. Srečali se za časa življenja nista, je pa Ayn Rand vedela za eksistencializem in feminizem ter do njiju v skladu z objektivizmom zavzela lastno stališče.

Naredimo zdaj njuno skupno biografsko skico. Kraja njunih rojstev sta oddaljena nekaj več kot 2000 kilometrov (Sankt Peterburg in Pariz) in tri leta na začetku 20. stoletja, rojeni sta bili v meščanskih družinah, ki sta jima omogočili relativno srečno otroštvo in humanistični študij. Njuna očeta sta doživela življenjsko razočaranje, enemu so boljševiki zaplenili lekarno, drugi je bil pravni svetovalec, ki si je želel predvsem nastopati kot igralec. Bila sta velikanska podpora za bivanjski odskok, ki sta ga morali opraviti kot avtorici. Odnos do matere je pri obeh poln razočaranja ali celo konflikten. Prva zaradi tega zaključí, da je altruizem škodljiv, druga se zaradi materine vernosti pri štirinajstih spreobrne. Že pred dvajsetim letom sta se odločili, da bosta vse življenje ateistki, ki se bosta uresničili s pisanjem. Najprej sta pisali romane, pozneje tudi filozofska dela. Vse življenje sta imeli stalnega partnerja, strast pa sta izživelí drugje, za otroke se zavestno nista odločili in tega nista obžalovali. Doživeli sta lepo starost ter umrli priznani in čaščeni. Tudi po tridesetih letih še vedno sprožata polemike in vzbujata oboževanje. Vsaka nam je zapustila več kot dvajset knjig.

Utrinki s poti mišljenja

Na nastanek njunih filozofskih poti je nedvomno vplivalo stanje evropskega duha poznega 19. stoletja. S koncem, z dovršitvijo filozofije pri

Heglu, se je odprl prostor zadnje faze nihilizma evropskega človeka. V to fazo spadajo vsaj imena, kot so Marx, Nietzsche, Kierkegaard, Husserl, Heidegger. V nasprotju z žensko "občutljivostjo", ki je seveda bolj mit in teater kot dejstvo, sta izbirali racionalne filozofije. Prva navede kot izhodišče Aristotela, druga Hegla. Obe sta se opredelili glede avtentičnega, pristnega življenja, ki temelji na odločitvi, izbiri in zavesti, torej na razumskih postopkih. Kot zapriseženi ateistki sta razvili kritiko religije in mistike, obenem se jima je odprl prostor neskončnega in absolutnega, ki sta ga umestili vsaka po svoje.

Objektivisti na očitek, da delo Ayn Rand ni filozofija niti filozofski sistem, odgovarjajo na več načinov. Iz njenih besedil se da pokazati, da se dotikajo temeljnih filozofskih disciplin (ontologije, gnoseologije, etike, estetike, politične filozofije ...). O tem govorijo že naslovi njenih filozofskih del (*Za novega intelektualca* (1961), *Vrlina sebičnosti* (1964), *Kapitalizem: neznani ideal* (1966), *Romantični manifest* (1969), *Uvod v objektivistično epistemologijo* (1979), *Filozofija: kdo jo potrebuje* (1982)). Značilno je, da so nastala za glavnimi književnimi deli. Mnogo bolj kot pri Simone de Beauvoir je njena filozofija strnjeno prisotna v ključnih romanih *Izvir* (1943) in *Atlas je skomignil* (1957). Zlasti v slednjem najdemo v zadnji tretjini več kot sedemdeset strani dolgo poglavje, v katerem prek lastnega oddajnika z vdorom v radijski program spregovori skrivni organizator stavke ljudi uma John Galt. Njegov dolgi monolog je manifest objektivizma.

Že v prvem romanu *Mi, živi* (1936) se opredeli proti sovjetskemu poskusu in njegovi kolektivizaciji. Tako lahko rečemo, da Ayn Rand ljubi kapitalizem zaradi izkušnje, zaradi lastnega sovraštva do nastajajočega, sovjetskega komunizma. Kapitalizem zagotavlja svobodo posamezniku, komunizem pa ga v imenu skupnosti izniči. Prvi je ureditev herojev, drugi iz heroja neizogibno naredi poraženca. In biti heroj je v vrednostnem sistemu Ayn Rand najvišja možna drža človeka. S podporo tej možnosti je privabila k sebi številne ljudi. Marsikdo si namreč išče gospodarja, še zlasti, če mu ta obljubi, da bo kot hlapec postal heroj. Sicer je heroj nosilec pozitivnih moralnih vrednot: razumnosti, neodvisnosti, neoporečnosti, poštenosti, pravičnosti, produktivnosti, ponosa. Te vrednote so pogoj za samospoštovanje, najvišjo značajsko lastnost, pri kateri pa Ayn Rand prezre negativni pol: zaverovanost vase in domišljavost. Vse to se namreč skriva v pojmu *self-esteem*. Moralna kriza nastopi, ko samospoštovanje podredimo samozanikanju.

Svojo misel se je trudila razviti tudi aksiomatsko, uporabljala je bolj ali manj popolne tautologije ($A = A$, eksistenca eksistira, bivajoče biva,

zavest je zavest o nečem). Kot pri vseh filozofih je njeno miselno zgradbo možno površno reducirati na nekaj temeljnih, tipičnih, znanih stavkov, ki jih je za prodajalce knjig definirala kar sama: *Naravo, ki zapoveduje, je treba ubogati. Ne moreš pojesti torte in jo obenem tudi imeti. Človek ima smoter v samem sebi. Dajte mi svobodo ali pa me ubijte*. Izhodiščna misel objektivizma je razvidna že iz imena. Obstajajo namreč objekti. Dejstva o njih niso odvisna od človeka. Preprosto obstajajo in to je pri njej pomen stavka: bivajoče biva. Ta aksiom razdeli na podaksioma zaznave in zavesti. Obstaja namreč nekaj, kar zaznavamo, in kdor obstaja, ta ima zavest. Pri objektivizmu imamo torej svet objektov, ki jih zaznavamo, o zaznanem imamo zavest, ker pač obstajamo. Objekt in subjekt sta/ostajata ločena. Logiko stavka $A = A$ je v bistvu razumela brez enačaja, saj ta ne pomeni samo skladnosti objekta s samim sabo, ampak lahko pomeni tudi to, da je istovetnost pravzaprav istovetnost *in* razlika. Naša svoboda je v odločitvi, ali bomo mislili. Res je, da lahko izbiramo, ali bomo mislili ali ne, vendar moramo že biti subjekt, da bi se sploh lahko odločili misliti. In to, da mislimo, nas nazaj naredi za subjekt, kar ve že metafizika. Vselej obstaja horizont, obzorje, iz katerega mislimo in smo.

Da pa bi vsaj koščke filozofskega sveta Ayn Rand primerjali s tistimi iz filozofskega sveta Simone de Beauvoir, si oglejmo dve formi sveta življenja: telo in drugega. Forme sveta življenja razkrivajo, kako je biti človek in biti z drugim, s soljudmi. Omenili smo že najvišji ideal človeka, to je heroj. V vseh romanih Ayn Rand nastopa prav ta vrsta človeka. Seveda ne gre za solistični nastop. Da bi ga uzrla, poudarila, izpostavila, mora nanizati vrsto drugačnih človeških eksistenc. Če je heroj najvišja oblika človeka, bo čredni, kolektivni človek najnižja. Zanimivo je, da v svetu, ki ga je živela, in v delih, v katerih je ustvarila zgolj možen, fiktivni svet, vidi predvsem težak boj med heroji in povprečnimi ljudmi, ki je pogon notranjega gibanja zgodbe. Upor, stavka herojev, ljudi uma je glavna tema *Atlasa*. Če Atlas skomigne, pade nebo na zemljo. Heroji so tisti, ki na svojih ramenih držijo svod neba. In heroji, ljudje uma z vprašanjem, kdo je John Galt, ki je tudi prvi stavek romana, izginejo neznanu kam. Ob razkritju moralne krize se odločijo za umik pred svetom, ki jim ne priznava veljave. Čredni človek je parazit heroja in brez heroja ne preživi. Takšna delitev ljudi se odlično prilega vsem družbam izključevanja.

Po svojem bistvu kapitalizem ni samo družba možnosti, ampak tudi družba izključevanja. Heroj namreč drugega ne prizna, ampak ga objektivira, podredi si ga kot objekt. Država postavlja okvir, znotraj katerega se odvija podrejanje. Manj države tako paradoksalno pomeni več podrejanja. Zato ni čudno, da je Ayn Rand mogoče pripisati latentni rasizem,

fašizem, ksenofobijo. Takoj ko spregovori čredni "mi" (v antiutopičnem romanu *Himna* (1938) je uporaba besede "jaz" prepovedana, posameznik o sebi govori v množini), se seveda identificira s heroji, oni drugi, ki niso mi, pa postanejo predmet mahinacij, zaničevanja in nazadnje izničenja. Takšno vrsto mišljenja z veseljem privzamejo pristaši prej omenjenih ideologij, kljub temu da sama nikoli ni spadala v njihove vrste. V Ameriki je do konca življenja ostala tujka in nasprotnica vseh oblik kolektivnega, vključno s premočno socialno državo. Sama je od ljudi zahtevala etični egoizem, razumljen kot skrb zase, ter uporabo razuma, samospoštovanje, nepopustljivost in produktivnost. V skrbi za drugega je videla šibkost in nepravilnost. Svobodno misliti iz sebe in za sebe ter narediti iz sebe boljšega človeka. Ta utopični moment danes težko razumemo, a to hvalnico človeku vseeno velja upoštevati vsaj kot mogoče nasprotje človeku, ki se je udejanjal kot potrošnik. Po drugi strani je njena misel pospešila in okrepila prav tisti svet, ki je iz nas že davno naredil potrošnike. Razglasitev njene vrste heroja odpre pot človeku kot potrošniku, ki je sam nepreklicna ukinitelj heroja. Potrošnik ne misli, potrošnik kupuje, in da lahko kupuje, se mora iztrošiti v delu, ki mu spet omogoča, da ne misli, ko kupuje itn. Le kaj pomeni krilatica, da je potrošnik kralj? Najbrž ne gre za razglasitev kraljevine.

Temeljno medčloveško razmerje, ki ga bomo osvetlili pri obeh ustvarjalnih, herojinjah uma in literature, je seveda ljubezen. Če je telo pri Ayn Rand bolj orodje razuma kot subjekt sam, bo pristna ljubezen možna samo med isto vrsto ljudi: med herojem in herojinjo. Vrste ljubezni razdeli na sebičnost in žrtvovanje. Pristna ljubezen je sebičnost, ker je to ljubezen do tistega, ki je tega vreden. Vreden pa je ljubezni, če uteleša vrednote, in samospoštovanje je najvišja vrednota, kar je drugo ime za egoizem. Nasprotno je ljubezen do tistega, ki tega ni vreden, žrtvovanje. Herojinja lahko najde ljubezen le v spoštovanju, občudovanju in s čustvenim odgovorom na vrline heroja. In obratno. Da je takšna ljubezen možna, razkri-vajo liki njenih romanov. Herojska ljubezen izživi spolno poželenje na osnovi duhovnih vrednot. Kakor je pristna ljubezen odgovor na vrednote drugega, najdemo odgovor na vrednote drugega tudi v pristni umetnosti. Ayn Rand takšno pravo umetnost imenuje romantična umetnost. Če je telo orodje razuma, pa je drugi utelešenje vrednot, ki jih sam poseduje. Glede na različno situacijo moških in žensk si je težko predstavljati enakost moških in žensk, velja pa, da moramo najprej biti, če hočemo ljubiti. Ljubiti tako pomeni predvsem vrednotiti.

Izpostavimo zdaj še nekaj tez Simone de Beauvoir, ki so povezane s telesom, drugim in ljubeznijo. Njeni ključni filozofski deli sta *Etika*

dvoumnosti (1947) in *Drugi spol* (1949). Ko je začela pisati, se kljub študiju filozofije ni želela ukvarjati s pisanjem o tujih mislih, ampak je hotela napisati dober roman, kot pravi v avtobiografskem romanu *Najlepša leta* (1960). Najbolj znani stavek *Drugega spola*, ki ga je Vatikan uvrstil na seznam prepovedanih knjig, je, da se ženska ne rodi, ampak to postane. Na sledi prvega pravega ukvarjanja s Heglom v Franciji, ki ga je v tridesetih letih preteklega stoletja predaval nečak ruskega slikarja Vasilija Kandinskega Aleksander Koževnikov (fr. Kojève), je Simone de Beauvoir boj za priznanje med gospodarjem in hlapcem preslikala v boj za priznanje med moškim in žensko. Če je telo vselej naseljeno s samozavedanjem in ena samozavest za svoj obstoj potrebuje drugo samozavest, najmanj samo sebe, ki je dvoje, svoj objekt in subjekt, potem ni nobenega razloga za to, da bi moral moški biti subjekt, ženska pa objekt, moški transcendenca, ženska pa imanenca. Toda kaj pomenita tukaj pojma imanenca in transcendenca, ki se v besedilu tako pogosto ponavljata?

Transcendenca pomeni seči čez to, kar si, in postati to, kar (še) nisi. Imeti torej načrt, cilj, projekt in ga udejanjiti. Uresničitev cilja sproži spremembo subjekta. Tu subjekt pomeni predvsem osebo, človeka z zavestjo, razumom. Ker je moški spol tisti splošni (v nekaterih jezikih sta moški in človek ista beseda), je ženski tisti drugi, posamični, naključni spol, ki je v nasprotju s subjektom zgolj objekt. Ženska ni usmerjena proti cilju, ampak ostaja objekt, torej zaprta v imanenco. Objekt je tisti, ki sam ne dela in tako ne seže čez sebe, je torej imanenten, ostaja pri sebi, notranji. Zaprt v hišo. Ženske niso delale, ker za žensko del ni bilo oziroma bila so moška in ženska dela, pri čemer so bila moška dela plačana, ženska pa ne. Ženska je bila tako odvisna od moškega. Moški je eno, ženska je mnogo. Ker žensko delo ne pomeni graditi samega sebe, ampak predvsem služiti drugim, so se dolgočasile. Zaradi dolgčasa so se ukvarjale s prostočasnimi in družabnimi dejavnostmi, a niso ustvarjale. Tudi če so ustvarjale, tega niso počele zaradi ustvarjanja in ustvarjenega, ampak zaradi pozornosti, slave. Cilj torej ni bil uveljaviti sebe, ampak narediti sebe za objekt oziroma doseči, da bi se kot objekt med objekti ločile, bile zanimive, privlačne. V zgodovini sicer obstajajo nore in genialne ženske, ni pa genialno norih žensk, ki bi si svet in usodo človeštva naložile na ramena, četudi za ceno lastnega življenja. Včasih so hote pristale na vlogo hlapca. S knjigo o ženski Simone de Beauvoir zruši predstavo o večni ženski in večnem moškem ter kliče k spremembi položaja, da bi naredila življenje znosnejše tako za ženske kot za moške.

Moško telo torej vstopa v svet bistveno drugače kot žensko. Razlog za to ni biologija oziroma genetika, ampak situacija, položaj, v katerem se

to telo znajde. Situacija ni odvisna od telesa, ampak je telo odvisno od situacije. Usodo ženske lahko spremljamo splošno ali posamično. V času se položaj spreminja s spremembami družbenih in miselnih sistemov. Za posameznico se položaj spreminja skozi vzgojo, odraščanje, puberteto, spolnost, rojevanje, staranje. Če je telo usoda in se vsekakor ohrani razlika med moškim in žensko, pa ni razloga za ohranitev neenakopravnosti. Pri tem vprašanju velja isto, kot velja pri vprašanju enakopravnosti in osvoboditve katere koli manjšine. Zato lahko kljub večjemu deležu žensk njihov položaj primerjamo s položajem Judov, homoseksualcev ali črncev. Dokler ni svobodna večina, tudi manjšina ne mora biti svobodna, lahko pa zahteva več svoboščin. Zato zagovor kolektivnega boja, ki je po izkušnjah 20. stoletja sumljiv in morda celo neverjeten, saj se je iztekel v svet odtujenih posameznikov, potrošnikov, ki za kolektivno nimajo prav dobro razvitega čuta. Posameznica, ki hoče znotraj imanence najti transcendenco, je velikokrat samo smešni, poslednji poskus vkljenjene ženske, ki se svoj zapor trudi spremeniti v nebesa slave.

Antropolog Frazer pravi, da so si moški izmislili bogove, ženske pa so bogove častile. Ko je moški postavil vrednote, ženska ni nasproti postavila lastnih vrednot, ampak je sprejela moške. Zato je pomembno, kako je v *Etiki dvoumnosti* Simone de Beauvoir razdelila ljudi. Eksistenca, prebivanje nosi s seboj strah pred izničenjem in na ta strah pred svobodo ljudje različno odgovorimo. *Podčlovek* se izogne vprašanju svobode, ker sam ni svoboden. *Resni človek* podredi svojo svobodo vrednotam, ki naj bi bila brezpogojne. *Nihilist*, ki zanika svobodo, ni sposoben ničesar, zato se odloči, da ne bo storil ničesar. *Avanturist* se posveti prisvojitvi, prilastitvi objekta, dejanje izbire svobode opravi zgolj zaradi dejanja samega. *Strastni človek* drugega dojame kot objekt. Torej s svobodo spet ni nič. Tem petim nepristnim držam človeka stoji nasproti izvorna svoboda: osvoboditi sebe pomeni osvoboditi druge.

Osnovna poteza eksencializma je postavitev eksistence pred esenco, bivajočega pred bitjo. Eden izmed virov je danski filozof Kierkegaard, ki trdi, da vsak posameznik svobodno izbira način življenja, izkusi pa svojo realnost in ne objektivne realnosti. Strah pred odgovornostjo ga žene v neavtentičnost, nepristnost. To je poteza, ki jo je sprejela tudi Simone de Beauvoir. Etika je dvoumna zaradi situacije človeka. Človek je svoboden, vendar njegova svoboda prihaja iz ničevosti, ki je bistvo človeka, in prav iz tega bistva se je sposoben zavedati samega sebe. Obenem je objekt za druge, faktičnost. Prav faktičnost in svoboda sta izvir dvoumnosti, ambiguitete. Ne obstajajo absolutne vrednote, ampak so vrednote posledica izbire. Svoboda je univerzalni smoter, cilj avtentičnega prebivanja.

Človeška svoboda zahteva konkretne cilje, posamezne projekte. Enako kot Ayn Rand tudi Simone de Beauvoir trdi, da mora človek vzeti samega sebe za smoter, za cilj. Izvorna spontanost bivanja preide v moralno svobodo, ki jo dosežemo, če smo samim sebi smoter. Smo absolutno svobodni, da izberemo prebivanje v končnosti, ki je odprta v neskončno. To je tudi edina neskončnost, ki jo avtorica dopušča.

Svoboda in ljubezen sta neločljivo povezani, sicer gre za vazalski, suženjski odnos. Idealna ljubezen pomeni prej pajdaštvo in tovarišstvo, kot pa tradicionalni zakon, kjer moški vzame žensko, ki mu jo izroči njen oče, za ženo. Vzamemo in izročimo lahko samo predmet, objekt, saj se subjekt izročitvi upira in hoče, da ga kot samozavest priznamo prav tako, kot nas prizna sam. Da bi se zadeva zapletla, lahko sam subjekt zahteva podreditve, objektivacijo. Uživa v tem, da ga drugi hoče kot objekt. Avtentična, pristna ljubezen bi torej morala temeljiti na recipročnem pripoznanju dveh svobod. Z razgrnitvijo situacije drugega spola pojmovanje ljubezni seže od samoljubja oziroma narcizma do zaljubljenosti v ideal moškega, od homoseksualnosti do heteroseksualnosti, od razočarane najstnice do pohotne ženske v menopavzi. Bistveno je, da ima beseda ljubezen za oba spola različen pomen. Vloge so napisane vnaprej in dejstvo je, da si zelo malo moških in premalo žensk želi, da bi se ženska dopolnila: tisti, ki jo prezirajo, ne vedo, kaj bi s tem pridobili, tisti, ki jo ljubijo, se predobro zavedajo, kaj bi izgubili. Ker smo na isti ladji, bomo morda moški in ženske nekoč uveljavili nedvoumno medsebojno bratstvo.

V kraljestvu ženskih likov

Ayn Rand se je živo zanimala za umetnost 20. stoletja, za film. Njeno prvo besedilo, objavljeno še v Petrogradu, je biografija o poljski balerini, igralki in *femme fatale* Poli Negri. Potem ko je leta 1925 odšla na obisk k sorodnikom v ZDA in se ni več vrnila v Sovjetsko zvezo, je najprej delala kot pomočnica scenarista pri znanem režiserju Cecilu B. DeMillu, pozneje je vodila oddelek za kostumografijo pri producentu RKO. Tudi moža, ki je bil igravec, je spoznala pri snemanju filma. Večina njenih romanov je posnetih na filmski trak.

Prvi roman, *Mi, živi* (1936), ima med njenimi deli največ avtobiografskih elementov. Kot Ayn Rand je tudi njena junakinja Kira Argunova v novi, boljševistični situaciji onemogočena pri študiju. Ni naključje, da se roman s takšnim naslovom konča s smrtjo glavne junakinje. Gre za več kot ironični simbol, ki razkriva avtoričino vseživljenjsko držo do zapuščene

domovine komunizma. Roman se začne s prihodom pobegle družine iz Krima v Petrograd. Situacija na vlaku spominja na začetek romana *Idiot* F. M. Dostojevskega, ki ga je Ayn Rand cenila. Obenem se je podobno potovanje zgodilo njeni družini. Kira se od ostalih žensk loči po tem, da ima globoko samospoštovanje, ki bo v naslednjem romanu že poimenovano egoizem, noče ženskega teatra, zaničuje verno sestro in plehko mater, spoštljiva je do očeta in v danih okoliščinah in pod pritiski ne popušča. Postati želi gradbena inženirka. Prvega moškega si izbere sama, in sicer tako, da se pretvarja, da je prostitutka. Gre za strastno spolno iniciacijo, ki sproži zaplet zgodbe. Torej ravno obratno, kot gredo navadno ljubezenske zgodbe. Celotna zgodba je strukturirana kot prehajanje Kire med prvim, pravim, strastnim moškim Leom Kovalenskim in drugim, prilagojenim, a nič manj ljubečim partijskim človekom Andrejem Taganovom. Izvor njenih imen pravi, da je prvi lev, drugi pravi moški. Edino leva zares ljubi, medtem ko pravega moškega pravzaprav pomiluje in pozneje izkoristi, da reši leva. Da bi bila zgodba še bolj poučna in življenjska, se herojstvo prvega skrha, zvestoba drugega do partije pa zlomi. Sicer je potek njihovih razmerij širši in globlji od te sheme, a vendar se moč njenega delovanja razkrije predvsem v spremembah, skozi katere bosta šla njena moška. Sama se zruši in končno, ko se trikotnik razdre in Leo ne razume njene žrtve, izbere sebe. Kira je metafizična junakinja romana, ki tragično propade. Vsi živi so poraženci. V romanu najdemo celo paleto ženskih likov, vendar ima resnično moč in značaj samo Kira Argunova. Je herojinja ravno toliko, kolikor so ostale ženske pasivne.

Podoben ženski lik najdemo v romanu *Izvir*: Dominique Francon, iz katere imena odzvanja gospodar (*dominus*), na začetku romana ni prisotna, saj so pomembnejši glavni junak in njegovi antipodi. Ko Dominique nastopi, je razpeta med delo in nevrednega moškega, ki jo med izsiljevanjem naročnika zamenja za dobljeni projekt. Ko sreča glavnega junaka, arhitekta Howarda Roarka, ki je spet heroj, se zgodi podobna pristna ljubezen kot med Kiro in Leom. Pred tem in za tem ni ljubila nikogar. Prav to epizodo so močno napadle feministke, saj jo lahko razumemo kot zagovor posilstva. V romanu ni čisto jasno, ali je bil nakazan "ne", je pa jasno, da je ona njega zapeljala in v seksu tudi uživala. Vendar se je med zapeljevanjem uprla in on ta odpor stre. Problem je, da se posiljevalci vedno izgovarjajo, da je žrtev odnos hotela. Sicer pa je vsaka spolna iniciacija, defloracija, razdevičenje neke vrste posilstvo, kot pokaže Simone de Beauvoir. To seveda ni opravičilo za Roarkovo dejanje, celotna zadeva je na spolzkem terenu. Roman se dejansko razvija kot menjava Dominique, ki si jo izmenjajo ničvrednej, heroj in mogotec, da bi na koncu pristala

v naročju heroja. Preostala stranska ženska lika sta manipulatorska mati ničvredneža (ime Peter ne preseneča) in naivna zaročenka. Zaključek romana je čisto nasprotje romana *Mi, živi*. Heroj na ameriških tleh zmaga ter uveljavi samospoštovanje in egoizem kot držo, kariero in program.

Tretji lik je Dagny Taggart iz romana *Atlas je skomignil* (1957). Dagny je še močnejši lik kot Dominique. Ayn Rand jo opiše s pridevnikom "neženska (*unfeminine*)". Že pri devetih letih se je odločila, da bo vodila očetovo korporacijo. Pozneje postane podpredsednica železniške korporacije, saj ima znanje, moč in vpliv. Njen brat ima kot predsednik višji položaj, a dejansko manjšo moč. Zanj je bolj kot za Kiro in Dominique velja, da je znanje moč. Njeno področje sta kemija in matematika. Kot etični egoist se mora upreti stanju v državi, v kateri paraziti zavladajo ljudem uma, ko sprejmejo zakon, da ima posameznik lahko samo eno podjetje. Enako velja, da je strast moč. Ima tri razmerja s tremi heroji. Prvi je izjemen moški, jeklarski genij, ujet med ženo, ki ga ne spoštuje in ga spolno zavrača, ter ljubico, ki ga ceni zaradi njegovih vrlin. Dagny je v tem odnosu ljubica, ki je ljubljena skozi ves roman in prek nje Ayn Rand razkrije svojo teorijo ljubezni. Drugi je lastnik največje korporacije za pridobivanje bakra. Skrit je za masko lahkotivca in Dagny pripravi, da se pridruži stavkajočim. Tretji je seveda John Galt, glavni moški lik romana in glasnik objektivizma, moški, ki bo ustavil motor sveta. Kljub temu da Ayn Rand načelno zagovarja enakost žensk in moških, lahko ugotovimo, da so njeni glavni ženski liki vendar podrejeni glavnim moškim likom. Moški liki so nosilci njenih idej, do žensk je bila še kako nezaupljiva.

Literarno ustvarjanje Simone de Beauvoir lahko razdelimo, če izpustimo številne eseje, skoraj na enaki polovici, in sicer na avtobiografska in druga dela, ki pa imajo prav tako kot pri Ayn Rand očitne avtobiografske elemente. Da se ne izgubimo med številnimi deli in liki, bomo pri njej obravnavali tri ženske like iz romana *Mandarini* (1954), ki ga je v slovenščino že leta 1971 prevedel Tomaž Šalamun. Za ta roman je dobila Goncourtovo nagrado, najvišje francosko literarno priznanje.

Roman lahko razumemo kot literarno realizacijo *Drugega spola*. Številna mesta kažejo natančno takšna ravnanja, kot so opisana v tej bibliji sodobnega feminizma. *Mandarini* so kitajski birokrati. Ime je izposojeno in preneseno v čas po drugi svetovni vojni v Francijo. Dogajanje se začne na božič leta 1945. Obstajata dve pripovedni ravni. Prva je vsevedni pripovedovalec oziroma pripovedovalka, ki sledi glavnemu junaku Henriju. Druga raven je prvoosebna pripovedovalka, naš prvi ženski lik Anne Dubreuilh. Zanj lahko upravičeno trdimo, da je glas Simone de Beauvoir.

Sicer je Anne psihiatrinja, a njen mož je človek pisave in akcije, kot je bil Sartre. V romanu ima 39 let in ugotavlja, da jo čaka samo še starost. Kljub temu da svojega dvajset let starejšega moža ljubi in spoštuje, ga na očitek lastne hčere, da nikoli ne bi hotela živeti kot njena mati, v nikoli odloženih rokavicah iz jelenovine, prevara, a pri tem ne uživa. Anne je tako celostna podoba sicer srečne, a nikdar zares zadovoljne zakonske žene.

Drugi lik je Paulina Peron, Henrijeva žena. Henriju naj bi v krogu eksistencialistov ustrezal Albert Camus. Paulina bi lahko bila njegova druga žena Francine, ki se je živčno zlomila. Camus je njuna otroka zaupal njeni sestri in si tako odprl pot do svobodne ljubezni. Paulina sicer ohranja stik z realnostjo, a le dokler ji je zagotovljena Henrijeva ljubezen. Imata pogodbo, da bosta živela skupaj do konca vojne, in jasno ji je, da jo bo Henri zapustil. Je pogost ženski lik, ki jo moževa nezvestoba žene v ljubosumnost, paranojo, samouničenje in celo norost.

Tretji lik je Annina hči Nadine Dubreuilh, ki ji izven romana ne najdemo ustreznice. Kot smo že povedali, se je Simone de Beauvoir zavestno odločila, da ne bo imela otrok. Rečemo lahko, da ima glas in lastnosti, za katere je verjela, da bi jih lahko imela njena hči. Obenem lahko skozi odnos mati-hči Simone de Beauvoir opiše elemente odnosa s svojo materjo. Nadine pripada generaciji, ki ji je vojna ukradla mladost in prvo ljubezen. Henrija preračunljivo prevzame Paulini. Je primer mlade ženske, ki se zaplete med nezadovoljstvo in narcizem. Kot objekt se z lahkoto razdaja. Izmakne se tiraniji posameznega moškega, a zapade tiraniji javnega povpraševanja. Kljub mladosti jo pravzaprav čaka enaka usoda staranja kot Anno.

Za ženske like Simone de Beauvoir lahko rečemo, da so pokrajine, kjer izrisuje ženske situacije. Postavlja jih v takšna razmerja, kot so ji bila znana in do katerih je prišla v *Drugem spolu*, pogrešamo pa ženski lik, ki bi bil nosilec osvoboditve, dopolnitve žensk.

V izhodišču smo dvosmiselnost svobodne izbire zamejili z naravo časa. Potem se je sprožil niz dvojnosti, ki ga narekuje sama narava pojma. Pojem vedno priključuje protipojem. Dvoumnost – dvosmiselnost, svoboda – suženjstvo, preteklost – sedanjost, pristnost – nepristnost, telo – drugi, moški – ženska, kolektivno – individualno. Predstavili smo dve avtorici, dva življenjepisa, filozofske teze ter njune ženske like, literaturo in filozofijo. Enakost, ki proizvede razliko, in razlika, ki proizvede enakost, Ayn Rand in Simone de Beauvoir, kako svobodno je izbirala ena in kaj je bila svoboda za drugo. Objektivizem in eksistencializem sta dediča svojega prostora in časa. Objektivizem pospešuje ameriški imperializem 20. stoletja,

eksistencializem se rodi iz duha propadlega francoskega kolonializma, iz porazov v drugi svetovni vojni, ki naj bi bili zmaga. Oba od človeka zahtevata pristnost, vendar prvi postavi posameznika pred skupnost, drugi posameznika razume šele iz skupnosti. Izhodišče objektivizma je pozitivna eksistenca ($A = A$), izhodišče eksistencializma je negativna eksistenca (nič, ki lahko postane vse). Smrtni človek ne more stopiti na mesto mrtvega boga. Svoboda je v objektivizmu svoboda posameznika v okviru svobodnega trga. Vloga države se mora zmanjšati, čeprav štiti svobodo posameznika. Država mora uporabiti silo proti rušenju države. Eksistencializem hoče svobodo za vse, osvoboditev zatiranih, svobodo brez države. Ni svobode posameznika brez svobode v družbi. Objektivizem vidi izkoriščanje v etatizmu, v možnosti, da se neustvarjalni dvignejo nad ustvarjalne. Eksistencializem vidi izkoriščanje v kapitalizmu kot takem. Prvi zazna parazitizem pri vzdrževanih razredih, drugi vidi parazitizem pri ženski in otroku. Pristna ljubezen je pri prvem odgovor na vrednote drugega, pri drugem je pristna ljubezen pripoznanje svobode drugega. Izbira za prvega pomeni izbrati sebe, za drugega izbrati drugega.

Kako torej svobodno izbrati med njima in zakaj sta bili življenjska situacija, življenjska pot Ayn Rand in Simone de Beauvoir pravzaprav zelo podobni? Iz iste situacije bi načeloma morali izhajati vsaj podobno mišljenje, pisanje, ustvarjalnost. Ayn Rand je eksistencializmu očitala nihilizem, saj ta trdi, da je človek nič, ki pa lahko postane vse. Izbirati v vsakem primeru pomeni ločevati in tu lahko sledimo Simone de Beauvoir in poskusimo zadržati oboje. Zadržati glas obeh. Morda nam to uspe z ženskimi liki obeh avtoric, ki so nosilke njunih idej v manj natančni in bolj človeški različici. Zdi se, da je današnji svet ukrojen po meri objektivizma, spremenimo pa ga lahko z eksistencializmom. Končno močen, svoboden posameznik, heroj poveča moč skupnosti, da pa bi bil res svoboden, mora osvoboditi tudi druge, pa čeprav ga bodo ti verjetno ubili. To je bilo pravzaprav že sporočilo Platona: vedeti, da v votlini obstaja(jo) (še) drugi.